

ERNST TROELTSCH'un DİN SOSYOLOJİSİ *

J.Milton YINGER

Çev.: Nuri TINAZ

I-Troeltsch'un eğitimi, ilgi alanları ve çalışmaları:

E.Troeltsch, 1865 yılında hekim ve gayretli bir fencinin oğlu olarak, Almanya'nın Ausburg kentinde doğdu. Babası Troeltsch'un büyüyünce tıp tahsil etmesini istiyordu. Bu amaçla küçük yaşlarda Troeltsch'u tabii bilimlerle tanıştırdı. Buna rağmen Troeltsch'un ilgileri tarih, felsefe ve din alanlarına yöneldi. Bir felsefe öğrencisi olarak, kendisini Kant geleneği, Hegel, Fichte ve Schleiermacher'le tanıştıran hocası Gustav Class'ın etkisi altında kaldı. Bundan başka, Troeltsch, Lotze'den ve Hamack, Ritschl ve Lagarde gibi hocalarının da eserlerinden etkilenmiştir.

Öğretim hayatına okutman olarak 1891'de Göttingen'de başladı; bir yıl sonra ilahiyat profesörü olarak Bonn'a (1892-94) ve daha sonra yirmi yıl öğretim üyeliği yapacağı Heidelberg'e geçti. 1915 yılında Berlin Üniversitesi'nde felsefe profesörü oldu. Bu arada sadece akademik çalışmayla değil aynı zamanda politika ile de ilgilendi ve 1919'da Prusya Millet Meclisine seçildi. Bu adı geçen eyaletin Eğitim Bakanlığında müsteşar olarak görev yaptı ve 1923 yılında hayata gözlerini yumdu.¹

Troeltsch'un uzun yıllar süren önemli çalışmaları üç cilt halinde *Gesammelte Schriften*² adlı eserinde basılmıştır; özellikle I. ve III.ciltler onun birinci sınıf bir

---

* Bu makale, Harry E. Barnes tarafından yayınlanan, *An Introduction to the History of Sociology* (University of Chicago Press, Chicago, USA, 8 th impression 1970) adlı eserin 14. Bölümü olan " The Sociology of Religion of Ernst Troeltsh"un çevirisidir.

1) Krş. Albert Dietrich, "Ernst Troeltsch", *Deutsches Biographisches Jahrbuch*, cilt V; *Das Jahr*, 1923 (Berlin, 1930). sh.349-68.

2) Tübingen, 1912-25.

bilim adamı olduğunu kanıtlamıştır. İngilizceye *The Social Teaching of the Christian Churches*³ olarak tercüme edilen I.cilt ilk defa 1912' yılında Almanca olarak yayımlanmıştır. Bu eser, uzun yıllar süren araştırmalarının ve Troeltsch'un ana ilgisinin ilahiyattan felsefe ve din sosyolojisine değişmesi ve yönelmesinde kısmen de olsa etkili olan Max Weber'le Heidelberg'deki paha biçilmez arkadaşlığının ürünlerini temsil eder.

Toplu eserlerin III. cildi olan *Der Historismus und seine Probleme* ilk defa 1922 yılında yayımlandı. K.Mannheim'in ifadesiyle, bu çalışma,

Alman felsefesi düşünce tarihi'ne katkıda bulunan çalışmaların en önemlileri arasındadır.⁴ Bu makalenin konusunun dışında olmasına rağmen, bu eserde Troeltsch'un tarih felsefesinin en iyi anlatımını bulmak mümkündür; özetle şöyle ifade edilebilir: Troeltsch'un tarih felsefesi Dilthey'den çok etkilenmiştir. Troeltsch, pozitif bilim metodlarıyla insan ruhunun doğasının anlaşılamayacağını savunuyordu, çünkü ona göre tabii bilim herhangi bir olayın ferdi ve unique karakterini ifşa etme gücüne sahip değildi. Tarihçinin bir olayı kavrayışı, pozitif bilimcininkinden tamamen farklıdır; çünkü tarihçi, özel bir olayın niteliği ve bireyselliğini ortaya koymaya çalışır, insan davranışının genel kurallarını geliştirmeye değil.⁵

Troeltsch'un önemli çalışmaları arasında şu eserler sayılabilir; *Zur religiösen Lage, Religionsphilosophie und Ethik* (1913), *Aufsätze zur Geistesgeschichte und Religionssoziologie* (1925)- ki bu eserler toplu çalışmaları olan (*Gesammelte Schriften*)'in II. ve IV. ciltleriyle hemen hemen aynıdır. ve *Die Bedeutung des Protestantismus für die Entstehung der modernen Welt* (1906)⁶

---

3) Olive Wyon tarafından tercüme edilmiştir, (1931, New York).

4) *The Encyclopedia of the Social Sciences*, XV, 106. (Ansiklopedideki bu makalenin Troeltsch'un, özet denemeleri olan *Der Historismus und seine Überwindung*'e atıfta bulunduğuna dikkat edilmedir. Bu eser İngilizceye değişik yazarlarca *Christianity: Its History and Application* (London, 1923) olarak çevrilmiştir. Belki Troeltsch'un daha önemli çalışması olan "*Der Historismus und seine Probleme*"nin zikredilmediği için yanlış bir değerlendirme olabilir.) Dietrich, bu önemli çalışma hakkında şöyle der: "... Troeltsch'un hayatının en usta ve nihai çalışması... Troeltsch, *Der Historismus und seine Probleme* de, tarih felsefesi, entellektüel gelişme ve diyalektik açısından Alman İdealizm ve Romantizmine, her şeyden önce Hegel'in çalışmasına önemli bir ışık tutmuştur." (a.g.e., sh. 357-58)

5) Troeltsch'un tarih felsefesi hakkında krş. Eugene Lyman, "Ernst Troeltsch's Philosophy of History", *Philosophical Review*, XLI (September, 1932), sh. 443-65; H.E. Barnes and Howard Becker, *Social Thought from Lore to Science*, (Boston, 1938), I, 767-68; ve F.A. Christie, "Spiritual Values in the Work of Ernst Troeltsch", in *Methods in Social Science*, ed. Stuart A.Rice (Chicago, 1931), sh. 416.

6) İngilizceye W.Montgomery tarafından *Protestantism and Progress* olarak çevrilmiştir.

II-Dinler ve Gelişimlerine Sosyolojik Bakış:

Bir din sosyologu olarak, Troeltsch sürekli şu soruyu sorar: Ne dereceye kadar bir toplumun farklı öğeleri dini inançlar ve kurumlarca yönlendirilir; ne dereceye kadar sözkonusu öğeler bu tür etkiden tamamen bağımsızdırlar? Diğer yünden de, dini inançlar ne dereceye kadar sırf dinî olmayan faktörlerin bir sonucudur ve bu dinî inançların ne derecede tamamen kendi bağımsız iç diyalektiği vardır? Troeltsch, oldukça zor ve karmaşık bu probleme bir cevap bulma arayışında kendisine sorun bütün çıplaklığı ile görmesine imkân sağlayan çok miktarda tarihî malzemeyi bir araya getirdi. Çok sayıda empirik materyale sahip olmakla birlikte yine de zihinsel faaliyet yoluyla özellikle tanımlanmış bazı problemler üzerinde yoğunlaşmak için belirli birtakım karşılıklı etkileşen faktörleri kontrol altında tutmaya teşebbüs eden Weber'den farklı olarak, Troeltsch, çoğunlukla dini grupların topyekün sistem içerisinde, kesin yerini tesbit etmek için karşılıklı olarak birbirini etkileyen faktörlerin her türlü boyutlarını bulmaya çalışmıştır.

Önemli eseri, *The Social Teaching of the Christian Churches*'da Troeltsch Mannheim'ın dediği gibi, "Hristiyanlığın kökeni, gelişimi, Hristiyanlığın uğradığı değişimler sorununun ve bu gelişimin modern çağlarda ne derece sosyolojik olarak belirlendiği propleminin çözümüne çalışmıştır."⁷ Troeltsch, aynı zamanda, kiliselerin toplumsal organizasyonun diğer yönleri üzerindeki karşılıklı etkileşimini bulmaya da çalışmıştır. Bu nedenle, örneğin, ortaçağ kilisesinin biçimlenmesinde etkili olan çok sayıda tesirlerin önemini belirttikten sonra şu soruyu sormamız gerektiğini söyler: "... toplumsal felsefe gelişimi döneminde o günkü mevcut şartların kesin ve derin tesiri altında kaldıktan sonra acaba Hristiyan ideali, Ortaçağlardaki toplumsal gelişmeleri ne derecede belirlemiştir."⁸

Troeltsch, ilk Hristiyan akımının elbette dönemin sosyal krizleri ile belirlenmiş tamamen dini bir dalgalanma olduğunu, ama bunun bu dünyada reform ve adalet isteme üzerine değil, bilakis Tanrı önünde eşitlik üzerinde yoğunlaştığını ifade eder. Tabii ki bu, Seküler düzenin Hristiyanlığın zuhurundan etkilenmediği anlamına gelmez. Çünkü, Hristiyan ahlakı çift yönlü bir etkiye sahiptir: Hristiyan ahlâkı sadece sevginin evrenselliğini vurgulayan dini asketizmi değil, aynı zamanda radikal bir bireyselcilikle ahlaki-peygamberi bir çabayı da kapsar. Önceki unsur hakim olmasına rağmen, sonraki unsur hiçbir zaman ortadan kaldırılmamış ve kriz dönemlerinde ön plana geçerek mevcut düzene meydan okuyan gizli bir muariz güç olarak varlığını sürdürmüştür. Birleşik Kilise Medeniyeti döneminde, her iki unsur da kilise örgütüne dahildi; ama bu radikal güç, büyük oranda manastırlarda tüketilmiştir. Bu sözkonusu birliğin bozulmasıyla birlikte, iki farklı dinî grup ortaya çıktı; biri *Churches-Kiliseler* (dinsel dünya birliğine halef olarak), diğeri ise *Sects-Mezhepler* (ki ayrı ıkçı ve boz-

7) a.g.e., sh. 106

8) Troeltsch, *The Social Teaching of the Christian Churches*, sh.323-24.

guncu unsurlar içerir.).Kendine ilk defa Weber tarafından önerilen metodolojik önemi haiz bu ayrımı,Troeltsch,tarihsel süreçte dini grupların yerini tahlil etmede önemli bir avantaj olarak kullanır.Dini kurumların sosyolojik tipler şeklinde analizi, gerçekte bu kurumların değişik rollerinin anlaşılması için çok önemlidir. Troeltsch'un çalışmasında bu yaklaşım,hatta Weber'in eserlerindekiinden daha fazla önemi haizdir.⁹

Birer *ideal tip* olarak kilise (Church)ve mezhep (Sect),Troeltsch tarafından şu şekilde tasvir edilmiştir.¹⁰ *Church* daha çok gelişme ve uzlaşma üzerine kuruludur;seküler düzeni kabul etmekle birlikte seküler düzen üzerinde evrensel egemenliği olduğunu iddia eder,kilise değişken ve uyum sağlayıcı bir özelliğe sahiptir. Kilise, eğitici bir kurumdur: "Dünyaya hükmettiği gibi ve dolayısıyla dünya tarafından da etkilenir." Diğer yandan *Sect* ise,çoğunlukla alt sınıflarla aynileştirilir;radikalizme ve Synoptik İncillere (Matta,Markos ve Luka'ya) harfi harfine uymaya önem verir. Mezhep gönüllü üyeliğe sahip,küçük ve süreklilikten mahrumdur.*Sect*,dünya ile uzlaşmayı ve *Church*'un izafi tabii hukuk anlayışını kabul etmez.*Sect*,daha çok dünyevi otoriteden uzak olan lay sınıfının dinidir.Ve bu nedenle,*Sect*'in bir yandan zühd (asceticism)içinde dünyayı unutup elini-eteğini çekmesi veya diğer yönden ise radikal bir şekilde dünya ile mücadele etmesi mümkündür.¹¹

The Social Teaching adlı eseri,Church ve Sects'lerin tarihini başlangıçtan 18. yüzyıla kadar inceler,ki Troeltsch'a göre ,işte bu dönemden itibaren seküler düzen nihayet kilise medeniyetinin yerine geçmeye başladı.*Protestantism and Progress*'de dini grupların sosyolojik analizi modern zamanları içine alacak şekilde genişletilmiş, ki

9) Howard Becker, church-sect ayrımını (the dichotomy of church-sect) dört-katlı bir sınıflamayla genişletti -Ecclesia, Sect, Denomination, Cult-. Bu da dini gruplar hakkında kullanılan tip kavramına önemli bir ilavedir (krş. Leopold von Wiese, Systematic Sociology, sözkonusu bu ilave tipler Howard Becker tarafından uyarlanıp genişletildi (New York, 1932) sh. 624-42). Bu problem Yinger'de *Religion in the Struggle for Power* (Durham, U.S.A., 1946) adlı eserinde detaylı bir tip sınıflaması geliştirdi.(Önce Yinger zikredilen eserinde dini grupların bir tipolojisini Universal Church, Ecclesia, Sect, Established Sect olarak belirler. Daha sonraki çalışmalarında ise Yinger, önce *Religion, Society and the Individual*, (New York, Macmillan, 1957) ve sonra *The Scientific Study of Religion* (New York, Macmillan, 1970)da dini grup ve organizasyonların ileri bir tipolojisini birincide, Universal Church, Class Church veya Denomination, Established Sect, Sect ve Cult, ikincide ise, Universal Institutionalized Church, Universal Diffused Church, Ecclesia, Denomination veya Class Church, Established Sect, Sect ve Cult olarak geliştirir. Buna benzer bir tipoloji denemeleri Bryan R. Wilson'in eserlerinde de (*Sect and Society*, Heimann, London, 1961; *Religious Sects; A Sociological Study*, Heinemann, London, 1970) yapılmıştır. Her iki din sosyoloğunun, geleneksel church-sect ayrımını probleminin anlaşılmasında ve uygulanmasında katkıları çok olmuştur. Bkz. Nuri Tınaz, *The Conceptual Analysis of Church, Sect, Cult and New Religious Movements and Their Typologies*, basılmamış mihil raporu, University of Warwick, England. Çevirenin notu.)

10) "İdeal Tip"le "arzu edilir bir tip" kastedilmediği, bununla empirik realiteye karşılık olmayacak durumda sadece ideal olan kavramsal bir amacın denmek istendiğini söylemeye gerek yoktur.

11) Krş. *The Social Teaching*, sh. 331-49.

The Social Teaching'den önce yayımlanmış olmasına karşın, aynı temel problemleri ele alan ve onu tamamlayıcı bir çalışmadır. Bu denemesinde Troeltsch, "Modern Ruhun gerçekten Protestanlığa ne kadar borçlu olduğunu" ortaya çıkarmak için çağdaş medeniyette birbirini etkileyen mevcut kompleks faktörlerin fonksiyonel olduğunu tahlil etmeye çalışır. Ve Troeltsch şöyle bir sonuca varır: "Protestanlığın doğrudan modern dünyanın yolunu açmış olduğu farzedilemez. Önemli yeni düşüncelerine, özgür ve zorlu çabalarla kurulan seküler uygarlığın başlangıcını ortadan silip süpüren ortaçağ düşüncesine tamamen reaksiyon olarak görünmesine rağmen, Protestanlık, otoriterya bir şekilde empose edilen Kilise Medeniyeti idealini ihya ve takviye eden bir harekettir."¹²

Protestanlığın modern dünya üzerindeki etkisi "...çoğunlukla dolaylı ve bilinç dışı olarak ortaya çıkan tesirler şeklinde olmuştur. Protestanlığın bu etkisi sıradan yan etkiler veya Protestanlığın hedeflediğinin aksine ortaya çıkan etkiler şeklinde kendini göstermiştir.¹³ Çok dikkati çeken dolaysız etki ise, Protestanlığın modern ekonomik sistem için önemi ile ilgilidir. Çalışmasında Troeltsch kaçınılmaz olarak, Weber'in *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*'de üzerine dikkat çektiği probleme sürüklendi. Troeltsch'a göre, Protestanlığın kapitalizme neden olduğunda şüphe yoktur. Bu bağlamda şöyle bir soru gündeme gelir: Acaba kendi ekonomik ahlakı içinde biri (özellikle Kalvinizm'de) modern kapitalizmi simgeleyip rasyonel ekonomik aksiyonu dolaylı olarak (genellikle kendi mensuplarının iradesine karşı) teşvik eden çok sıkı ve bu dünyaya yönelik asketismi keşfedebilir mi? Troeltsch; Kalvinizmin kapitalizmin ilk evrelerinde önemli bir etkisi olduğuna¹⁴ ilişkin Weber'in tezini, bazı değişikliklerle, kabul eder:

"Kanaatime göre, Weber iddiasını bütünüyle kanıtlamıştır. Fakat bana öyle geliyor ki, Batı ülkelerindeki ekonomik durumun özel şartlarının reforme edilmiş asketizmin hususi yapısını kısmen de olsa belirlediği kuvvetle vurgulanmalıdır. Bunun ötesinde geleneksel Lutheran görüşün Almanya'daki ekonomik gerileme sürecinde vurgulandığı gibi, özellikle fırsatları ve sorumluluklarıyla muhaliflerin siyasal hayat-tan tecrit edilmesinin de yukarıda zikredilen asketizmin yapısını belirlediğinin altı da çizilmelidir."¹⁵

12) *Protestantism and Progress*, sh. 85-86; bu konuda krş. Barnes and Becker, a.g.e., sh. 319-30.

13) *Protestantism and Progress*, sh. 87.

14) Sık sık yanlış anlaşılmalardan dolayı, Weber'in Troeltsch gibi, kapitalizmin gelişmesinde Protestanlığın yanısıra diğer birçok önemli faktörlerin de tamamen farkında olduğu noktanın vurgulanması gerekir. Aslında Weber'in işaret ettiği spesifik nokta, ekonomik ve politik faktörlerle beraber kapitalizmin gelişmesinde Kalvinizm'e de bir yerin verilmesi ile ilgiliydi. Bununla birlikte, Weber'in karşılıklı birbirini etkileyen faktörlere ilişkin tartışmasının bazı noktalarında dikkatsiz olduğu konusunun ilave edilmesi gerekir.

15) *Protestantism and Progress*, sh. 138.

Bu vurgu, Weber'in tezine yöneltilen, Troeltsch'un düşündüğünün de ötesinde, daha sert bir eleştiridir. Çünkü Weber'in işaret ettiği nokta, tamamen dini akımların ekonomik sistemler için başlangıçta büyük bir öneme sahip olduğudur. Hatta Marx dahi, dinî doktrinlerin belli bir şekilde değişiklik yapıldıktan sonra kendilerini değiştiren sistemi güçlendireceğini kabul eder. Başka bir yerde de, Troeltsch, "Weber'in, Kalvin ile Kalvinizm arasında vurguladığı farklılığa daha fazla önem vereceğini" söyler.¹⁶ Yine Troeltsch, Kalvin ile Kalvinizm arasındaki farklılığın üzerinde yeteri kadar durmayan Weber hakkındaki eleştirisinin önemini küçümser. Troeltsch tarafından yapılan söz konusu bu ifadeler Weber'in teziyle ilgili bazı değişiklikleri gerektirir, -ki bu makalenin yazarı da bunları zorunlu değişiklikler olarak görür- ancak Troeltsch, eleştirisinin sertliğinin yeterince farkında değildir.

Sekülerizm ve Kapitalizmin oluşumunda Protestanlığın doğrudan ve öncü herhangi bir etki olduğunu reddetmekle beraber, Troeltsch yine de Protestanlığın çağdaş dünyada etkisiz olacağını düşünmez. O şöyle der.

..."Günümüzde egemen olan naturalist ve estetik panteizm tarafından Hıristiyanlık ve kiliselere yapılan husumete göz yummamamız gerekir. Günümüz dünyası mantıksal tutarlılıkla sürüp gitmiyor, bütün karşı çıkmalarına rağmen spiritüel güçler etkilerini sürdürmektedir. Eğer bu bize Hıristiyanlık ve Peygamberlik geleneğince yerleştirilen dini kişiselcilik, (personalism) için olmasaydı, bireysel özerklik, sürmekte olan inanç, bütün topluluğu kapsayan zihinsel manzara, yaşama olan güvenimiz ve çalışmaya olan şevkimizin direnç ve yıkılmaz gücü mümkün olmayacaktır."¹⁷

Bununla beraber, Protestanlığın unique ve doğrudan doğruya olan başlıca etkisinin, Troeltsch din alanında bulunabileceğini söyler ki bu protestanlığın temel ilgisidir.¹⁸ Bu nokta, Troeltsch'un diğer sosyolojik faktörlere indirgenemeyecek bir gerçek element olarak dinin kendi iç diyalektiğine sahip olduğu görüşüyle uyum halindedir.

TROELTSCH'UN DİNE İLİŞKİN SOSYOLOJİK ÇALIŞMASINI DEĞERLENDİRME

Troeltsch'un, din sosyolojisinin gelişimi için önemi, kompleks bir konumda pekçok karşılıklı birbirini etkileyen faktörleri gözönüne alma yeteneğinden gelmektedir. Bu yetenek, aynı zamanda ona herhangi bir sosyal olayın tek yönlü bir yoru-

16) *The Social Teaching*, sh. 894.

17) *Protestantism and Progress*, sh. 38-39.

18) Bu konuda krş. A.C. Mc Giffert, *Protestant Thought Before Kant* (New York, 1911).

munu yapmaktan kaçınması imkanını vermiştir. Elinde hem kendi araştırmaları hem de bu alanda tanıdığı diğerlerinin çalışmaları sayesinde çok geniş ayrıntılı tarihi materyal vardı. Troeltsch'un dini önyargıları hiçbir zaman reddedilmedi, çünkü bizzat kendisi bunların açık bir şekilde farkındaydı, ama onun sözkonusu bu dini önyargıları tarihi ve sosyolojik eserlerini etkilememiştir. Bu yönden Troeltsch'un çalışması, kapalı olmaktan ziyade, bilimin değer yargıları çerçevesinde ancak sözkonusu kurallara göre birinin bilinçli olarak yapabileceği mümkün akademik araştırmanın seçkin bir örneğidir.

Troeltsch'un çalışmasının din sosyolojisi öğrencisi için en önemli değeri bunun ikinci derecede bir araştırma olmamasıdır. Aksine Troeltsch'un çalışması, dogmatik olmayan ve akademik araştırmanın bir modeli ve Hıristiyan kiliselerinin karşılıklı birbirini etkileyen faktörler alanında önemli bir bilgi kaynağıdır. Yalnız onun sorduğu sorular, sosyolojik olmaktan çok tarihidirler. Kendine şöyle bir soru sorar: Burada ortaya çıkan karşılıklı etkileşimin nasıl anlatılması gerekir? Dini öğretiler ile yaşamın diğer alanları arasındaki ilişkiyi karşılıklı etkileşimin genel kurallarına göre ifşa eden sosyolojik soru, Troeltsch'un ana ilgisi değildir. Ama Troeltsch'un church-sect ayırımına gösterdiği ihtimam bu ifadenin dışındadır. Zaten bu ayırım, dini grupların davranışını tahmin etmek için önemli bir analitik formül olduğunu ispat etmiştir.¹⁹ Fakat Troeltsch çoğunlukla, Weber'in meşgul olduğu kadar, belirli hipotezlerin araştırması için bilimsel bir metodolojinin gelişimiyle ilgilenmemiştir. Çalışmasının önemi, Troeltsch'un Hıristiyanlığın kompleks tarihini topyekün kültürel çerçevesine göre Church'un gelişimini tam ve nüfuzlu bir "entellektüel tarih" olarak ayrıntılı bir şekilde ele alışına bağlıdır.

---

19) Krş. H. Richard Niebuhr, *The Social Source of Denominationalism* (New York, 1929). Bu eser önemli bir çalışma olmasına ilaveten, Troeltsch'un materyal ve metodunu mükemmel bir şekilde kullanmıştır. Aynı zamanda krş. Yinger'in de çalışmalarında Troeltsch'un materyal ve metodundan yararlandığı görülür.